

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.31392/NZ-npu-149.2020.01>

УДК 37.015.31:[172/15+355.01]

Вайнола Р. Х., Владимирська І. В.

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ НА ЗАСАДАХ СПАДЩИНИ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА

У статті здійснено визначення теоретичних основ та обґрунтування змісту етапів становлення військово-патріотичного виховання дітей та молоді на засадах спадщини українського козацтва. Система військово-патріотичного виховання безпосередньо пов'язана з обороноздатністю держави, освітою, культурним та духовним розвитком суспільства. Віддзеркалюючи соціальний, економічний, оборонний, культурний і духовний потенціал української держави, військово-патріотичне виховання особистості виступає як особлива, історично обумовлена форма соціально-педагогічної практики, що містить ідеологічні, навчально-методичні, програмно-нормативні, теологічні та організаційно-педагогічні складові, покликані задовольнити потребу суспільства у військово-патріотичному вихованні молоді на національних традиціях українського народу.

Розкрито основні тенденції сучасних психолого-педагогічних досліджень проблеми військово-патріотичного виховання. Деталізовано підходи до визначення поняття “патріотичне виховання” та розкрито складові військово-патріотичного виховання, як його складової. Визначено особливості педагогічного аспекту розуміння патріотичного виховання як взаємопов'язаної діяльності педагога та вихованця з розвитку сукупності національних цінностей, моральних норм та рис поведінки особистості як громадянина-патріота. Визначено можливості освітнього процесу та позанавчальної діяльності сучасного закладу освіти для здійснення завдань військово-патріотичного виховання.

Узагальнено інформацію про основні етапи розвитку ідей військово-патріотичного виховання в історії вітчизняної педагогічної думки. Охарактеризовано ознаки якісно нового етапу військово-патріотичного виховання дітей та молоді в умовах неоголошеної війни та боротьби за територіальну цілісність і незалежність Української держави.

Ключові слова: національне виховання, патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, заклад освіти, спадщина українського козацтва, козацька педагогіка.

Сучасний соціально-політичний стан України, порушення територіальної цілісності Української держави, бойові дії на сході України актуалізували проблему військово-патріотичного виховання дітей та молоді та вимагають пошуку й дослідження ефективних форм і методів організації військово-патріотичного виховання в умовах закладів освіти.

Нині стає зрозумілим, що система військово-патріотичного виховання

безпосередньо пов'язана з обороноздатністю держави, освітою, культурним та духовним розвитком суспільства. Віддзеркалюючи соціальний, економічний, оборонний, культурний і духовний потенціал української держави, військово-патріотичне виховання особистості виступає як особлива, історично обумовлена форма соціально-педагогічної практики, що містить ідеологічні, навчально-методичні, програмно-нормативні, теологічні та організаційно-педагогічні складові, покликані задовольнити потребу суспільства у військово-патріотичному вихованні молоді на національних традиціях українського народу.

Проблема формування патріотизму як складного особистісного утворення була розкрита в працях класиків педагогічної науки: Г. Ващенко, О. Духновича, О. Огієнка, С. Русової, Г. Сковороди, В. Сухомлинського, К. Ушинського та інших видатних вчених. У своїх наукових розробках вони висвітлювали актуальні для свого часу проблеми розвитку патріотичних почуттів дітей та молоді як складової частини національної системи виховання, висували ідею виховання громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Проблема військово-патріотичного виховання та підготовки молоді до захисту Вітчизни деталізована в чисельних наукових працях, зокрема, таких дослідників, як: О. Аронов, В. Дзюба, Ж. Петрочко, Д. Сидорук, М. Тимчик, В. Третьяков, В. Фарфоровський, Т. Шашло та ін.

На сьогодні в Україні провідні позиції у дослідженні цієї проблеми займають: І. Бех, К. Чорна (національна ідея у становленні громадянина-патріота України, програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді), В. Івашковський (формування військово-патріотичної готовності старшокласників до захисту Вітчизни), М. Зубалій (військово-патріотичне виховання старшокласників у процесі позакласної роботи), О. Кириченко (виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях), О. П'ятикоп (військово-патріотичне виховання школярів як фактор підвищення якості освіти), В. Олещук (підготовка студентів факультетів фізичної культури до військово-патріотичного виховання старшокласників), Е. Єрьоменко (розвиток українського національного виду спорту "Хортинг" серед учнівської молоді), О. Остапенко, Б. Шаповалов (концептуальні засади реформування військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України). Проблему формування патріотичного ставлення у соціально-педагогічному аспекті вивчають такі науковці: А. Капська, Г. Костюшко, О. Матвієнко, Ю. Руденко, В. Тернопільська, Н. Чернуха та ін.

Однак, не зважаючи на значну кількість наукових робіт, теорія та практика військово-патріотичного виховання в закладах освіти потребують удосконалення. Саме тому **метою** нашої **статті** є визначення теоретичних основ та етапів становлення військово-патріотичного виховання дітей та молоді на засадах спадщини українського козацтва.

Виконання цієї мети потребувало більш детального аналізу поняття "патріотичне виховання" та розкриття його змісту.

Педагогічний аспект розуміння патріотичного виховання містить взаємопов'язану діяльність педагога та учня з розвитку сукупності таких моральних норм та рис поведінки, як: повага до Батьківщини, відданість їй,

активна праця на благо Вітчизни, примноження трудових звичаїв країни, прагнення до зміцнення честі й гідності своєї держави, любов до рідного краю тощо.

Сучасний заклад освіти має невичерпні можливості для здійснення патріотичного виховання, оскільки в умовах системного освітнього процесу та позанавчальної діяльності діти та молодь отримують можливість поповнити знання та розширити уявлення про історію українського народу, його багатовікову боротьбу за свої права за незалежність, національну культуру, унікальні традиції, звичаї та обряди.

Більшість дослідників проблеми [1; 3; 5] визначають такий перелік патріотичних почуттів: почуття належності до своєї держави та її народу; почуття гордості за успіхи держави, біль за невдачі; повага до історії, культури, традицій, вірувань, менталітету; захоплення героїчними подвигами минулого та сучасності; любов до рідної природи; шанування рідної мови, традицій, звичаїв, обрядів рідної країни; ностальгія при розлуці з Батьківщиною; неприязнь до всього антиукраїнського; почуття національної гідності.

Проведений аналіз історичних, філософських, педагогічних джерел дозволив В. Стасюк визначити основні етапи розвитку ідей військово-патріотичного виховання в історії вітчизняної педагогічної думки [5].

Першооснови патріотичного виховання були закладені в народній педагогіці, яка своїм корінням сягає в сиву давнину – ще до часів заснування Київської держави. Головними рисами народної педагогіки є: всезагальний характер її ідей, універсальність для всіх представників певної нації; висока духовність та моральність; гуманізм, ставлення до життя людини як до найвищої цінності; демократизм; ідеали духовної свободи, незалежності та самостійності.

Другий етап становлення патріотичного виховання пов'язаний з утвердженням держави – Київської Русі (IX–XIII ст.). Дослідження історичних пам'яток цього періоду показало, що всі роздуми давніх авторів (літописця Нестора, Іларіона Київського, Володимира Мономаха та інших) звернені щодо звеличення рідної землі, виховання любові до неї, пробудження гордості за її велич, піклування про єдність слов'янських народів тощо.

Третій етап становлення ідей патріотичного виховання в історії вітчизняної думки обіймає час звільнення від татаро-монгольської навали та період українського національного відродження (XIV–XVIII ст.), який характеризується формуванням української народності. В цей час з'являються братства, які відіграли помітну роль у культурному відродженні України.

Так, можна говорити про існування Запорізької Січі, найвищими якостями якої вважалися патріотизм, готовність віддати життя за волю і свободу країни, чесність, самодисципліна, взаємодопомога. Існувало побратимство: хлопчики, що браталися, клялись один одному у вірності та дружбі, християнській любові до кінця життя. У духовному житті молоді козацькою педагогікою відводилась особлива роль лицарській честі і лицарській звитязі. Кожен молодий козак прагнув розвинути в собі ці шляхетні якості. Великий виховний вплив на дітей мали різноманітні види духовного мистецтва (декоративно-ужиткове, музичне,

танцювальне, вишивання тощо) та фольклорне виховання (пісні, думи, легенди, перекази, балади, прислів'я, приказки тощо). Вони були пройняті вільнолюбним козацьким духом, пізнавально-виховним потенціалом національної символіки.

Українська козацька система виховання постає як глибоко самобутнє явище, аналогів якому не було в усьому світі. Вона мала кілька ступенів. Розкриємо їх зміст та наповнення.

Передусім визначають дошкільне родинне виховання, яке утверджувало високий статус батьківської і материнської козацької педагогіки.

Другий ступінь козацького виховання можна назвати родинно-шкільним. Для нього було притаманне використання форм та методів родинної педагогіки та засобів педагогічного впливу.

Пізніше козаки, які прагнули знань, училися у вітчизняних колегіумах, у відомих університетах Європи, отримували підвищену і вищу освіту. Такі молоді люди, освічені і виховані на європейському рівні, часто очолювали національно-визвольний рух, брали активну участь у розбудові освіти, науки і культури України. У січових і козацьких школах, школах джур, а також по закінченні університетів юнацтво отримувало систематичне фізичне, психофізичне, моральне, естетичне і трудове виховання, національно-патріотичну та військову підготовку. Звідси бачимо, що козацька духовність розвивалась на основі багатогранних національних традицій, християнської віри та системних педагогічних впливів [4].

Козацька педагогіка відводила важливе місце в духовному житті молодій людині спеціальним моральним постулатам, які склали кодекси лицарської честі та звитяги. Кодекс лицарської честі містив такі якості особистості: Любов до батьків, до рідної мови, вірність у коханні, дружбі, побратимстві, у ставленні до Батьківщини; готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема, про дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, бабусі; непохитна вірність ідеям, принципам народної моралі, духовності (правдивість і справедливість, працьовитість і скромність тощо); відстоювання повної свободи і незалежності особистості, народу, держави; турбота про розвиток національних традицій, звичаїв та обрядів, бережливе ставлення до природи, землі; прагнення робити пожертвування на будівництво храмів, навчально-виховних і культурних закладів, пам'яток історії та культури; цілеспрямований розвиток власних фізичних і духовних сил, волі, можливостей свого організму; уміння скрізь і всюди чинити благородно, шляхетно, виявляти лицарські чесноти [5].

Отже, у козацьку добу було створено унікальну систему української освіти та виховання, тісно пов'язану із свободололюбним духом козацтва, побратимства, основою якої були принципи гуманізму, демократизму, народності, ідеї українознавства та української етнопедагогіки.

Нині ми є безпосередніми свідками того, що українські козацькі національні традиції відроджуються, оновлюються, відроджується національна свідомість, розвивається українська етнопедагогіка. Досить часто проводяться посвяти в козаки, тижні козацької слави, фестивалі, козацькі змагання. Адже

наші козаки завжди підтримували прагнення до грамоти, освіти, надавали підтримку православним братствам та їх школам, обстоювали збереження в них національного, народного духу, православної віри, виховання патріотизму, любові до рідної землі, її народу, рідної мови, шанування народних, козацько-лицарських звичаїв, традицій, тобто здійснювали українознавчий напрям у навчанні та вихованні.

Наступний, четвертий етап охоплює XIX ст. – поч. XX ст. – період національно-політичного відродження України та становлення української нації. Серцевиною педагогічних поглядів цього періоду виступає ідея народності (О. Духнович, К. Ушинський). Дослідник проблеми становлення патріотичного виховання О. Коркішко наголошує, що основним завданням народної школи у вихованні особистості того часу стає виховання патріотизму засобами релігії, рідної мови, природи рідного краю, народних традицій, праці тощо. Питанням виховання молодого українського покоління приділяли велику увагу Г. Ващенко, І. Огієнко, С. Русова, Я. Чепіга. Головне завдання патріотичного виховання в цей період вони вбачали у вихованні людини як громадянина і свідомого патріота, на основі загальнолюдських і національних цінностей, на ідеях народності, державності, людяності [4].

Соціально-політичні зміни в Україні на початку XX ст. кардинально вплинули на подальший розвиток патріотичних ідей. Це зумовило виокремлення п'ятого – радянського етапу(1917–1991 рр.) розвитку патріотичного виховання в історії педагогічної думки. Особливо цінною на даному етапі є педагогічна спадщина талановитих педагогів А. Макаренка та В. Сухомлинського. Розглядаючи різноманітні аспекти комуністичного виховання підростаючого покоління, ці педагоги в основу виховного ідеалу поклали загальнолюдські й національні цінності, серед яких: любов до рідної землі, народу, Батьківщини та її минулого; любов до матері, батька, до старших; любов до рідної мови; шанобливе ставлення до історії та культури українського народу; працелюбність тощо [3].

Здійснений нами аналіз становлення та розвитку патріотичних ідей в історії вітчизняної педагогічної думки, дозволив засвідчити, що на різних етапах розвитку українського суспільства поняття патріотизму набувало дещо нового змісту. Однак залишалися незмінними такі його головні риси: любов до Батьківщини, відстоювання її інтересів; боротьба за волю, честь і славу України; любов до народу, родини, сім'ї; служіння Богові; захист та відродження рідної мови, науки, освіти, культури, мистецтва, духовних традицій народу.

Нині ми можемо говорити про якісно новий етап виховання дітей та молоді, оскільки в умовах українських реалій, коли країна ціною життя Героїв Небесної Сотні, зусиллями українських військових, добровольців, волонтерів відстоює свободу і територіальну цілісність, пріоритетного значення набуває завдання оптимізації змісту, форм та методів національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання.

Особливої актуальності набувають завдання військово-патріотичного виховання, як виду патріотичного, коли Збройні сили України, Міністерство внутрішніх справ, інші військові формування висувають високі вимоги щодо

рівня морально-психологічного й фізичного розвитку військовослужбовців, коли в державі створюється нова ефективна система підготовки громадян до військової служби й захисту Вітчизни.

При цьому ми можемо зауважити, що в закладах освіти відсутня належна навчально-матеріальна база для повноцінної реалізації завдань військово-патріотичного виховання, бажає лишатися кращою система підготовки викладачів предмету “Захист Вітчизни” в закладах загальної середньої освіти.

У зв'язку з цим постають як перспективні такі напрями нашого дослідження: вивчення можливостей імплементації зарубіжного досвіду військово-патріотичного виховання (зокрема, таких країн, як: Ізраїль, Литва, Естонія); організація процесу військово-патріотичного виховання учнівської молоді в закладах освіти на засадах положень “Нової Української школи”; характеристика гендерних особливостей процесу військово-патріотичного виховання дітей та молоді.

Використана література:

1. Бех І., Чорна К. Програма патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Світ виховання*. 2007. № 1 (20). С. 23-34.
2. Головчук С. Ю. Патріотичне виховання молоді – напрямок соціальної роботи в Україні. *Проблеми соц. роботи в аспекті реформування соціальних відносин*. Чернігів : Держ. ін-т права, соціальних технологій та праці, 2008. С. 251-254.
3. Зубцова Ю. Сутність та генезис проблеми патріотичного виховання особистості. *Вісник Запорізького національного. Педагогічні науки*. 2007. № 1. С. 74-81.
4. Коркішко О. Г. Становлення патріотичного виховання в XIX – XX ст. *Рідна школа*. 2004. № 2. С. 60-62.
5. Стасюк В. В., Олійник Л. В., Мотика С. М. Виховання патріотизму української молоді: від козацьких традицій до сьогодення. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 2. С. 167-171. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2015_2_36.

References:

- [1] Bekh I., Chorna K. Prohrama patriotichnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. *Svit vykhovannia*. 2007. № 1 (20). S. 23-34.
- [2] Holovchuk S. Yu. Patriotichne vykhovannia molodi – napriamok sotsialnoi roboty v Ukraini. *Problemy sots. roboty v aspekti reformuvannia sotsialnykh vidnosyn*. Chernihiv : Derzh. in-t prava, sotsialnykh tekhnolohii ta pratsi, 2008. S. 251-254.
- [3] Zubtsova Yu. Sutnist ta henezys problemy patriotichnoho vykhovannia osobystosti. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho. Pedagogichni nauky*. 2007. № 1. S. 74-81.
- [4] Korkishko O. H. Stanovlennia patriotichnoho vykhovannia v XIX – XX st. *Ridna shkola*. 2004. № 2. S. 60-62.
- [5] Stasiuk V. V., Oliinyk L. V., Motyka S. M. Vykhovannia patriotyzmu ukrainskoi molodi: vid kozatskykh tradytsii do sohodennia. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho*. Seria: Pedagogichni nauky. 2015. № 2. S. 167-171. URL:http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdup_2015_2_36.

Вайнола Р. Х., Владимирская И. В. Этапы становления военно-патриотического воспитания детей и молодежи на основе наследия украинского казачества.

В статье определены теоретические основы и осуществлено обоснование содержания этапов становления военно-патриотического воспитания детей и молодежи на основе наследия украинского казачества. Система военно-патриотического воспитания напрямую связана с обороноспособностью государства, образованием, культурным и духовным развитием общества. Отражая социальный, экономический, оборонный, культурный и

духовный потенциал украинского государства, военно-патриотическое воспитание личности выступает как особая, исторически обусловленная форма социально-педагогической практики, которая содержит идеологические, учебно-методические, программно-нормативные, теологические и организационно-педагогические составляющие, призванные удовлетворить потребность общества в военно-патриотическом воспитании молодежи на национальных традициях украинского народа.

Раскрыты основные тенденции современных психолого-педагогических исследований проблемы военно-патриотического воспитания. Детализированы подходы к определению понятия “патриотическое воспитание” и раскрыты составляющие военно-патриотического воспитания, как его подсистемы. Определены особенности педагогического аспекта понимания патриотического воспитания как взаимосвязанной деятельности педагога и воспитанника по развитию совокупности национальных ценностей, моральных норм и черт поведения личности как гражданина и патриота. Определены возможности образовательного процесса и внеучебной деятельности современного учебного заведения для осуществления задач военно-патриотического воспитания.

Обобщена информация об основных этапах развития идей военно-патриотического воспитания в истории отечественной педагогической мысли. Охарактеризованы признаки качественно нового этапа военно-патриотического воспитания детей и молодежи в условиях необъявленной войны за территориальную целостность и независимость Украинского государства.

Ключевые слова: национальное воспитание, патриотическое воспитание, военно-патриотическое воспитание, учебное заведение, наследие украинского казачества, козацкая педагогика.

VAINOLA RENATE, VLADIMIRSKA IRINA. Stages of establishment of military- patriotic education of children and youth on the basis of the heritage of the ukrainian cossac.

The article defines the theoretical foundations and substantiation of the content of stages of formation of military-patriotic education of children and young people on the basis of the heritage of Ukrainian Cossacks. The system of military-patriotic education is directly related to the state's defense capabilities, education, cultural and spiritual development of society. Reflecting the social, economic, defense, cultural and spiritual potential of the Ukrainian state, military-patriotic education of the individual acts as a special, historically determined form of socio-pedagogical practice, containing ideological, educational, methodological, program-normative, theological and organizational-pedagogical components, designed to meet the needs of society in the military-patriotic education of youth in the national traditions of the Ukrainian people.

The basic tendencies of modern psychological and pedagogical researches of the problem of military-patriotic education are revealed. Approaches to defining the concept of “patriotic education” are detailed and the components of military-patriotic education as its component are revealed. The peculiarities of pedagogical aspect of understanding of patriotic education as interrelated activity of teacher and pupil on development of set of national values, moral norms and traits of personality behavior of yaks of citizen-patriot are determined. Possibilities of educational process and extracurricular activity of modern educational establishment for realization of tasks of military-patriotic education are determined.

Information on the main stages of the development of ideas of military- patriotic education in the history of national pedagogical thought is summarized. The characteristics of a qualitatively new stage of military-patriotic education of children and youth in conditions of undeclared war and struggle for territorial integrity and independence of the Ukrainian state are characterized.

Keywords: national upbringing, patriotic upbringing, military-patriotic upbringing, educational establishment, heritage of Ukrainian Cossacks, Cossack pedagogy.